

Kent Milliyetçiliği Üzerine Nitel Bir Araştırma

Merve Sultan AKÇAKAYA*

Özet

Bu çalışma, Kahramanmaraş'taki kent milliyetçiliğini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı Kahramanmaraş'ta bulunan kent milliyetçiliğinin temel motivasyonlarını açığa çıkarmaktır. Burada milliyetçi kimliği ile ön plana çıkan Kahramanmaraş'ın etnik değil, kültürel temelli bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu iddia edilmektedir. Çalışma, nitel araştırma modeline uygun bir şekilde tasarlanmış ve toplamda 15 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nihai olarak Kahramanmaraş'ta yaşayan insanların kentlilik bilincinin ve kent aidiyetinin yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmada kentin kültürel değerlerinin korunduğu ve yüceltildiği tespit edilmiştir. İlaveten tarihi, coğrafi, kültürel ve sanatsal bir takım unsurların, Maraş'taki kent milliyetçiliğinin temel motivasyonunu teşkil ettiği anlaşılmıştır.

Abstract

This study focuses on urban nationalism in Kahramanmaraş. The aim of the study is to reveal the main motivations of urban nationalism in Kahramanmaraş. In this study, it is claimed that Kahramanmaraş, who stands out with its nationalist identity, has a cultural-based understanding of nationalism, not ethnic. The study was designed in accordance with the qualitative research model and in-depth interviews were conducted with a total of 15 people. As a result, it has been seen that the people living in Kahramanmaraş have a high urban awareness and urban belonging. In the research, it was determined that the cultural values of the city were protected and glorified. In addition, it has been understood that a number of historical, geographical, cultural and artistic elements constitute the main motivation of urban nationalism in Maraş.

Anahtar Kelimeler: Kent Milliyetçiliği, Mikro Milliyetçilik, Kentsel Aidiyet, Kahramanmaraş

Keywords: Urban Nationalism, Micro Nationalism, Urban Belonging, Kahramanmaraş

* Doktorant, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, merve.sultan4295@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3313-8861

Giriş

Milliyetçilik ile ilgili araştırmaların tarihine bakıldığında bu kavrama yüklenen anlamların çeşitlilik gösterdiği görülür. Bu açıdan hem bir düşünce biçimi olarak hem de akademik bir nosyon olarak milliyetçiliğin, pek çok çeşidine ve tanımına rastlamak mümkündür. Nitekim milliyetçilik fenomenini merkeze alan teorik ve ampirik çalışmalarda, kavramın müphemlik barındırdığına dair yaygın bir kabul bulunmaktadır (Ertan & Orhan, 2018: 40). Ancak her ne kadar kavramın tanımına yönelik bir belirsizlik söz konusu olsa da farklı düşünürlerin milliyetçiliğe yükledikleri belirli anlamlar söz konusudur. Bu noktada özellikle Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Carlton J. Hayes, Thomas Hylland Eriksen, Ernest Gellner ve Craig Calhoun gibi isimlerin milliyetçilik kavramına ilişkin tanımları, bu müphemliğin giderilmesi açısından oldukça önemlidir. Hobsbawm'a göre milliyetçilik, "icat edilen bir gelenek" (1995), Anderson'a göre büyük kültürel sistem ve anlatılarla ilişkilendirilmesi gereken bir kavram (1995: 24), Hayes'e göre vatanseverliğin ve millet bilincinin kaynaşması (2010), Eriksen'a göre gelenekçi bir ideoloji (2004: 155), Gellner'a göre temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke (1992: 19) ve Calhoun'a göre düşünme, konuşma ve hareket etme biçimidir (2012: 16). Özkırımlı'ya (2015: 15) göre ise milliyetçilik "her şeyden önce bilincimize şekil veren, dünyayı adlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren görme, yorumlama ve algılama biçimi"dir.

Tanımsal farklılığın yanı sıra, milliyetçilik türlerinde de benzer bir çeşitlilik söz konusudur. Öyle ki milliyetçiliğin birden fazla türüne rastlamak mümkündür. Ancak milliyetçilik türlerini kesin bir şekilde sınıflandırmak mümkün değildir. Çünkü milliyetçilik farklı ideolojilerden, paradigmalardan ve kuramlardan beslendiği gibi farklı ideolojik görüşleri de etkilemiştir. Söz konusu karşılıklı etkileşim, milliyetçiliğin farklı türlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu noktada milliyetçiliğin bütün tipolojilerini detaylı bir şekilde tartışmak yerine, literatürde sıklıkla yer verilen türlerine kısaca değinmekte fayda vardır. Carlton J. Hayes milliyetçi ideolojinin türlerini belirlemeye çalışan ilk düşünürdür. Hayes'ın tipolojisi insanlı, geleneksel, jakoben, liberal, ekonomik, kaynaştırıcı milliyetçiliklerden oluşmaktadır (Akt: Ertan & Orhan, 2018: 63-64). Bunun yanı sıra, alanyazında milliyetçiliğin özünde etnik bir kökene dayandığına yönelik yaygın bir kabul bulunmaktadır. Hobsbawm'a göre etnik kökenli milliyetçilik, belirli bir

grubun üyelerini birbirine yakınlaştırırken; kendi bünyesinde bulunmayan grupları ise öteki olarak nitelendirerek ayrıştırma eğilimine sahiptir (Hobsbawm, 1995: 133). Milliyetçiliğin bir diğer türü de kültürel milliyetçiliktir. Eriksen'e göre kültürel milliyetçilik; ortak bir dili ya da lehçeyi konuşan, kendine özgü dini inanışı olan, ortak bir tarihi geçmişe sahip, bir takım ekonomik, sanatsal ve kültürel değerleri paylaşan insanların benimsediği milliyetçilik anlayışıdır. Bu açıdan kültürel milliyetçiliğin, geleneklerin korunduğu toplumlarda daha sık ortaya çıktığı görülmektedir (Eriksen, 2004; Hayes, 2010: 16).

Benzer şekilde Anderson (1995: 23) milliyetçiliğin kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Gellner ise insanlar ancak ve ancak aynı kültürü paylaştıkları sürece aynı milletten sayılırlar şeklinde bir yaklaşımda bulunur. Kültür burada bir düşünceler, işaretler, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri anlamına gelmektedir (Gellner, 1992: 28). Kültürün ötesinde din ve milliyetçilik arasında da sıkı bir ilişki bulunduğu dair yaygın bir anlayış vardır. Öyle ki milliyetçiliğin, dinlerin ve dinsel bilgi biçimlerinin bazı özelliklerine sahip bir ideoloji olduğu bile ileri sürülmektedir. Kimi düşünürlere göre Batı Avrupa'da milliyetçilik belirli bir zamandan sonra dinsel bir mahiyete bürünmüştür (Ertan & Orhan, 2018: 71). Bazı milletlerin kurucu liderlerine mesihlik unvanını vermiş olması da yine din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar milliyetçiliğin daha farklı tipolojileri olsa da bu çalışma için önem arz eden milliyetçilik türü "kültürel milliyetçilik"tir. Yukarıda bahsi geçen düşünürlere, milliyetçiliği daha makro perspektiften ele alarak yorumlamışlardır. Ancak bu çalışmada, devletlerin millet olma bilinci değil, kültürel milliyetçilik ile ilişkili olduğu düşünülen kent milliyetçiliğinin kökenleri üzerinde durulacak ve milliyetçilik kavramı daha mikro açıdan ele alınmaya çalışılacaktır.

Sınırları net bir şekilde belirlenmiş her ulusun siyasi, dini, kültürel, dilsel ya da coğrafi bir takım özellikleri bulunur. Bu özellikler o devleti bir başka devletten ayıran temel farklılıklar olarak gösterilebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu farklılık her ulusa otonom bir duruş sağlar ve bu duruş kimi düşünürlere göre milliyetçilik olarak tanımlanır. Tıpkı devletler gibi sınırları net bir şekilde belli olan her bir kentin de kendine özgü bir kimliği bulunmaktadır. Kentlerin coğrafi, tarihi, siyasi, iktisadi, dini, ilmi, sosyo-kültürel ve diğer tüm unsurları; bu kimliğin oluşmasına etki etmektedir. Ayrıca söz konusu unsurların nasıl bir ortamda ve toplumsal düzlemde gerçekleştiğinin hesap edilmesi, ortaya çıkan insani ve toplumsal durumun dikkatli bir şekilde analiz edilmesi, bahsi geçen kimliğin tespiti açısından oldukça önemlidir.

(Alver, 2009: 171). Bu açıdan her kentin, kendine özgü bir takım özelliklerinin bulunduğunu ifade etmek pekâlâ mümkündür. Ancak bazı kentlerde var olan kültürel yapı ya da kent kimliği bilhassa korunup, yüceltilip nesilden nesile aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu durum ise bazı şehirlerde mikro milliyetçiliğin ya da diğer bir deyişle kent milliyetçiliğinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Tüm bunlardan sonra bu çalışma, Kahramanmaraşta kent milliyetçiliğini konu edinmektedir. Araştırmanın amacı kent milliyetçiliğinin temel motivasyonlarını açığa çıkarmaktır. Milliyetçiliğin daha mikro düzeyde ele alınması ve bunun kent aidiyetiyle ilişkilendirilmesi, araştırmanın özgün tarafı olarak sunulabilir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama tekniği ise mülakattır. Mülakatlar yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme soruları hazırlanmadan önce literatür taraması yapılmış ve çalışma için uygun sorular ve esnek temalar hazırlanmıştır. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılara çalışma hakkında ön bilgi verilmiş ve bu konu hakkındaki izlenimleri alınmıştır. Daha sonra görüşme yapılan kişilerin konuya yönelik düşünce, fikir, deneyim ve görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular belirli temalara ayrılmıştır. Bu temalar şehrin tarihi, coğrafi, kültürel, sanatsal, dini, dilsel özelliklerini anlamaya yönelik bir şekilde inşa edilmiştir. Soru formunda tarih, edebiyat, kent aidiyeti ve kent kimliği, kültür, coğrafi özellikler olmak üzere toplamda beş tema oluşturulmuş ve her bir temayla ilgili çeşitli sorular yer almıştır.

Çalışmada 9 erkek ve 6 kadın olmak üzere toplamda 15 kişiyle yüz yüze derinlemesine görüşme yapıldıktan sonra örneklem sayısının doyuma ulaştığı ortaya çıkmış ve görüşmelere son verilmiştir. Görüşülen katılımcıların tamamı Maraşlı olmak kaydıyla, 11'i Maraş'ta, diğer 4'ü ise başka şehirde yaşayan kişilerden seçilmiştir. Maraş dışında yaşayan katılımcıların seçilmesinin temel motivasyonu ise farklı şehirlerde yaşayan bireylerin Maraş'a ilişkin memleketçilik duygularını anlamak olmuştur. Katılımcılarla yapılan yüz yüze görüşmelerden toplamda 9 saat 45 dakika ses kaydı alınmıştır. Mülakatlardan elde edilen veriler, içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Veriler çözümlenirken özgün şekillerinin bozulmamasına özen gösterilmiş ve böylece Kahramanmaraş'ta hali hazırda var olan milliyetçilik duygusunun temel motivasyonlarının ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca veriler analiz edilirken, çalışmaya katılan görüşmecilerin isimleri açıkça belirtilmemiş, katılımcılar K1, K2, K3... şeklinde kodlanarak belirtilmiştir.

Yerel Tarih ve Milliyetçilik

Her şehir gibi Maraş da tarih açısından zengin bir müktesebata sahiptir. Kuşkusuz tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylar, kentin kimliği üzerinde önemli izler bırakmıştır. Savaşlar, işgaller, taht ve iktidar kavgaları, farklı hükümlerlikler, inşalar ve yıkımlar Maraş tarihinin oluşmasını sağlayan olaylardır. Hitit, Asur, Med, Pers, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi Selçuklu, Dulkadiroğlu Beyliği, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Maraş, zengin bir tarihi geçmişe sahip olmuştur. Hititler döneminde başkent, Dulkadiroğlu Beyliği döneminde beylik ve Cumhuriyet döneminde ise direnişin simgesi haline gelmiştir. Özellikle Maraş'ın geçiş güzergahı üzerinde bulunması ve Anadolu'nun fethinde işgal kuvvetleri için stratejik bir öneme sahip olması, kenti sürekli değişik devletlerin ilgi alanına sokmuştur. Bu nedendir ki Maraş, azımsanmayacak kadar tarihi olaya ev sahipliği yapmıştır (Alver, 2009: 172). Ancak kent insanının hafızasında yer edinen ve kentteki milliyetçilik duygusunun doğmasını sağlayan asıl olay, Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında meydana gelen "Sütçü İmam Hadesi"dir. Söz konusu olay, 31 Ekim 1919'da Fransız askerlerinin Maraşlı kadınların peçesini açmaya çalışmasıyla başlamıştır. Olay yerinde bulunan Sütçü İmam'ın Fransız askerlerine ateş açmasıyla birlikte milli mücadele başlamıştır (Kolukısa, 2009; Alparlan & Yakar, 2008). Dolayısıyla Anadolu'da düşmana ilk kurşunun Maraş'ta sıkılmış olması, kentte milliyetçilik duygusunun doğmasına sebep olmuştur.

Maraş tarihinde hafızalardan silinmeyen bir diğer olay da "Bayrak Meselesi"dir. 27 Kasım günü Fransız askelerinin Maraş kalesi burcunda yer alan bayrağı indirmesi üzerine, 28 Kasım Cuma günü Ulu Camii'nde bulunan cemaat, Fransız askerlerine karşı bir direniş başlatmıştır. 22 gün boyunca devam eden mücadelenin ardından 11 Şubat'ta Maraş, Fransız askerlerinin işgalinden kurtarılmıştır (Kolukısa, 2009: 100; Türk, 2009; 1117). 12 Şubat 1920'de Maraş halkı şehrin Fransız işgalinden kurtuluşunu kutlamış ve bugünü kentin bayramı olarak ilan etmiştir. Benzer olarak 5 Nisan 1925 yılında "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası"nın verilmesi, 7 Şubat 1973 yılında ise şehrin isminin "Kahramanmaraş" olarak değiştirilmesi, kentteki milliyetçilik duygusunun canlı kalmasını sağlamıştır. Yukarıda bahsi geçen meseleler, kent insanının hafızasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle katılımcıların neredeyse tamamı söz konusu olayları, kentin kimliği açısından oldukça önemli görmektedir. Bu noktada, Maraş'ın "kahraman" unvanını almış olması konusunda katılımcıların paylaştığı görüşler, kentteki milliyetçilik ruhunu açıkça yansıtmaktadır.

Kahramanlık unvanı, Kahramanmaraş'ımızın Milli Mücadeleye çok fazla yarar sağlamasından dolayı şehrimize verilen bir unvan. Hem memleketime hem de yaşadığım şehir olan Maraş'a böyle bir unvanın verilmiş olması beni gururlandırıyor. Açıkçası ben şehrimi çok seviyorum. Gittiğim farklı şehirlerde de Kahramanmaraşlıyım diyorum. Sadece Maraş dememeye dikkat ediyorum. Benim için özel bir yeri var (K8).

Maraş'ın kahraman unvanını almış olması ile gurur duyuyorum. Şehrin ismini söylerken sadece Maraş demiyorum mesela Kahramanmaraş diyorum. Yani genelde kahraman unvanını kullanmaya özen gösteriyorum... Çünkü Maraş bu ismi sonuna kadar hak ediyor bence (K12).

Maraş'a kahramanlık unvanının verilmiş olması, kentteki insanların milliyetçilik duygusunu canlı tutmaktadır. Özellikle orta yaşlı ve yaşlı katılımcılardan alınan değerlendirmeler, bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. K8 ve K11'in de belirttiği gibi kahramanlık unvanı kent insanı için bir "gurur kaynağı"dır. Bu durum, geçmişte yaşanan bazı olayların etkisinin günümüzde de devam ettiğini ve Maraş'ın tarihi ile milliyetçi kimliği arasında önemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yine Maraş'ın kahramanlık unvanından gurur duyduğunu belirten K9, bu durumun özelde genç ve yaşlı kuşak arasında genelde ise Maraş'ın bütün insanları arasında bir köprü niteliğine sahip olduğunu düşünmektedir.

Ben Maraş'ımızın kahraman unvanını almış olmasından gurur duyuyorum. Çocuklarımızın da bu durumdan örnek almasını istiyorum. Bu olayı şuanda gençler ve yaşlılar arasında birlik ve beraberliğimizi koruyacak bir köprü olarak görüyorum. Kahramanmaraş'ımız bu unvanı sadece şehirlisiyle almamıştır. Köylüsüyle, kentlisiyle, genciyle, yaşlısıyla, kadını ve çocuğuyla birlik olup o şekilde almışlardır. Bu yüzden gençlerin şehrimize verilen kahramanlık unvanının değerini bilmesini ve bu olaydan ders çıkararak örnek almasını isterim (K9).

K9'un insanlar arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu hasaten belirtmesi, bu olayın birleştirici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Gerçekten de ortak hafızanın milliyetçilik olgusu ile yakın bir ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Louis Snyder milliyetçiliği kronolojik olarak sınıflandırırken milliyetçiliğin dört farklı aşamasından bahsetmektedir. Snyder 1815-1871 yılları arasında görülen milliyetçiliğin *kaynaştırıcı*; 1871-1900'lü yıllardaki milliyetçiliğin *dağıtıcı*; 1900-1945 yılları arasındaki milliyetçiliğin *saldırgan* ve son olarak 1945 sonrası milliyetçiliğin çağdaş bir milli-

yetçilik olduğunu belirtmektedir (Akt: Ertan & Orhan, 2018: 54). Her ne kadar Snyder kaynaştırıcı milliyetçilik türünün geçmişte kaldığını iddia etmiş olsa da milliyetçiliğin bütünleştirici etkisinin bugün hâlâ devam ettiği söylenebilir. Çünkü milliyetçilik bazı düşünürlere göre kendini aynı milletin üyesi sayan bütün insanların bir arada yaşamasını sağlayan bir düşünce biçimidir (Ertan, 2014: 239). Aynı zamanda K9, kahramanlık unvanının genç nesiller için bir öğreti niteliğinde olması gerektiğinin de altını çizmektedir. Bu noktada, kent tarihinin genç kuşaklara aktarılma istemi de yine milliyetçilik duygusu ile alakalı bir durumdur. Kent insanının hafızasında yer edinen bir diğer tarihi olay da Maraş'ın Milli Mücadele döneminde sergilediği direniştir. Katılımcıların çoğu bu durumu Maraş tarihi ile özdeşleştirmektedir.

Tabii ki Kurtuluş Savaşı'nda milis güçlerinin Fransız askerlerine karşı mücadelesi ve onların şehirden çıkartılması benim için ve şehrin tarihi için önemli bir olay. Cumhuriyet Türkiye'sinin temelinde Maraş'ın harcı vardır. Maraş'ın bu harekâtı başlatmasını diğer şehirler örnek almıştır. Antep'te ve Urfa'da Maraş'tan sonra başlamıştır ayaklanma olayları. Kendi kendini kurtaran şehirdir yani öyle söyleyeyim (K10).

Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşu şehir için ve bizler için önemli bir olay. Bence büyük bir mücadele ve savunmadır. Bütün halkın, bütün milletin birlikte yaptığı bir kurtuluş savaşı mücadelesidir (K12).

Katılımcılardan K10, Maraş'ın kurtuluş mücadelesindeki rolünü, Türkiye açısından oldukça önemli bulmaktadır. Öyle ki Maraş'ta verilen mücadelenin diğer şehirlere örnek olduğunu belirterek, Maraş'ın öncülük ettiğinin altını çizmektedir. Görüşme sağlanan katılımcılar, genelde Maraş'ı farklı bir şehirle kıyaslarken, şehrin çeşitli nedenlerden dolayı daha farklı ve üstün olduğunu ifade etmektedir. Bu durumu benzer şekilde K5 de dile getirmektedir.

Türkiye'nin diğer şehirlerinde de kale var ama Maraş Kalesi'nin ayrı bir önemini olduğunu düşünüyorum ben. Çünkü Fransız askerleri şehri işgal ettiklerinde kaleye Fransız bayrağı dikmişler. O gün Cuma olduğu için insanlar Cuma namazı kılmak için camiye gitmişler ancak Rıdvan hoca cemaate Cuma namazını kaldırmamış ve "kalemizde Fransız bayrağı dalgalanırken, bizim burada Cuma namazı kılmamız caiz değildir" demiş. Bütün olay da burada başlamış zaten. O yüzden Maraş kalesi daha büyük öneme sahip bizim için (K5).

Katılımcılardan K5, Maraş kalesinin ayrı bir önemini olduğunu belirtmekte ve bu farklılığın ise tarihi değerlerden kaynaklandığını düşünmektedir. Maraş tarihinde yaşanan olaylar, günümüzde mekânla-

rın daha anlamlı olmasını sağlamak ve bu kentte mekânın tarih ile özdeşleştiği görülmektedir. Dolayısıyla Maraşlıların milliyetçi bir kimlik üzerinden kendini tanımlamasında, kentteki tarihi mekânların da etkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda Maraş milliyetçiliğinin beslendiği bir diğer kaynakta dini değerlerdir. Özellikle Maraş'ta halkın ayaklanmasını sağlayan en temel duygu, dini değerlere sahip çıkma dürtüsüdür. K5'in de belirttiği gibi Rıdvan hocanın Cuma namazını kıldırılmayıp cemaati harekete geçirmesi, meselenin dini boyutunu yansıtmaktadır. Bu durum, din ve milliyetçilik arasında önemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu noktada Maraş milliyetçiliğinin kültürel, tarihi ve dini değerlerden beslendiğini söylemek mümkündür.

Kentte yaşayan insanların, yaşadıkları yere aidiyet beslemeleri ve gelecek nesillere de bu duyguyu aktarabilmeleri için öngörülen bazı gereklilikler vardır. Bunlar; kentin tarihi ve kültürel değerlerinin farkında olmak, kentin fiziksel, sosyal ve kültürel dönüşümünü sağlamak ve son olarak kenti sahiplenip korumaktır (Ercoşkun vd., 2016). Nitekim ortak bir tarihe sahip olmak ve bu tarihi gelecek nesillere aktarmak, kentlilik bilincinin canlı kalması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada, Maraş'ın tarihi mirasını korumaya yönelik bir takım çabaların olduğu görülmektedir. Özellikle Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşunu simgeleyen 12 Şubat, kent için hâlâ önemli bir yere sahiptir. Her yıl bu tarih, kentte büyük bir coşku ile kutlanmakta ve tiyatral gösterilerle "Sütçü İmam" olayı her seferinde canlandırılmaktadır. Esasen bu kutlamaların hâlâ devam ettirilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Ancak en önemli gerekçelerinden biri, kentte yaşayan bireyler arasında kolektif bir bilinç oluşturmaktır. Emile Durkheim'e göre kolektif bilinç, bir toplumda yaşayan bireylerin ortak bir ruh ve duygu etrafında birleşmelerini sağlayan bağdır. Bu bağ toplumun devamlılığı için de oldukça önemlidir (Durkheim, 2015). Görüşme sağlanan katılımcılarda da bu bilincin oluştuğu görülmektedir. Maraş tarihi sorulduğunda çoğu katılımcı, aşağıda iktibas edilen izlenimlere benzer bir görüş belirtmiştir.

Hepimiz Maraş'ta büyüdüğümüz için Kurtuluş Savaşı'nda özellikle Sütçü İmam'ın ve Hafız Ali'nin göstermiş olduğu kahramanlığın hikâyeleriyle büyütüldük. Yalnızca anlatılan hikâyelerle değil tabii aynı zamanda her yıl düzenli bir şekilde Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluş kutlamalarından da biliyoruz. Her yıl 12 Şubat'ta özellikle Trabzon Caddesi üzerinde, çete dediğimiz bir grup genç yöresel kıyafetlerini giyerek Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunu canlandırır. Gençlerden biri Sütçü İmam olur, biri Fransız askeri bir diğeri ise peçesi kaldırılmaya çalışılan kadın rolünü canlandırır. Bu hikâyeyi kime sorsan anlatır sana, Maraş'ta bu hikâyeyi bilmeyen yoktur (K11).

"Katılımcının "Maraş'ta bu hikayeyi kime sorsan sana anlatır" demesi ortak bir bilincin olduğunu göstermektedir. Kentte var olan kolektif bilinç aynı zamanda milliyetçilik duygusunun da oluşmasını sağlamaktadır. Çünkü bazı düşünürlere göre milliyetçilik, insanların bilincine şekil veren ve toplu kimlikleri belirleyen algılama biçimidir (Özkırımlı, 2015). Maraş'taki bu milliyetçilik ya da kolektif bilinç algısı, kentin yaşlıları tarafından genç nesillere aktarılmaktadır. Nitekim katılımcılardan K11'in Maraş'taki kahramanlık hikayeleriyle büyütüldüklerini söylemesi, bu durumu destekler niteliktedir.

Maraş'ın yakın tarihini ilgilendiren ve kent insanının hafızasında yer edinen bir diğer mesele de literatürde "Maraş Olayları" ya da "Maraş Katliamı" olarak bilinen çatışmalardır. Türkiye'de 1960'lı yıllarda başlayan sağ-sol kutuplaşmasının en ağır bedellerinden biri Maraş'ta yaşanmıştır. Maraş'ta yaşayan ve azınlıkta olan alevi ve Kürtlerin kendilerini sol kesimde, buna karşı Sünnilerin ise sağ kesimde konumlandırması, şehirde bir takım kutuplaşmaların yaşanmasına neden olmuştur. 1978 yılında, Maraş Olayları olarak anılan ve sağ-sol çatışmasının 19 Aralık'ta şiddetli bir şekilde vuku bulması, şehirde çok fazla kaybın yaşanmasına neden olmuştur. Kendilerini Alevi/Kürt/Solcu olarak tanımlayan insanlarla, Sağcı/Milliyetçi/Muhafazakâr/Türk olarak tanımlayan kesim arasında 19-26 Aralık tarihleri arasında bir çatışma yaşanmış ve kayıtlara göre iki taraftan da toplamda 105 kişi hayatını kaybetmiştir (Akçakaya, 2016: 389). Maraş tarihinde yaşanan bu olaylar, aslında Louis Snyder'in "saldırgan" ve "dağıtıcı" milliyetçilik tanımlamasına denk düşmektedir. Çünkü her iki kesimin de birbirini ötekileştirdiği görülmektedir. Ancak bu durum, günümüzde geçerliliğini büyük oranda yitirmiştir. Özellikle görüşmeye katılan katılımcıların Maraş olaylarını kesinlikle tasvip etmemesi, bu durumu destekler mahiyettedir. Katılımcılar, Maraş olaylarının kentteki birlik ve beraberliğe zarar verdiğini belirterek, yaşanmaması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu durum, aşağıdaki alıntılarda açık bir şekilde görülmektedir.

Ben Alevilere de Sünnilere de yapılanların bir kıskırtma olduğunu düşünüyorum. Çünkü Maraş'ta o zamana kadar Alevi Sünni diye bir ayrım yoktu. Kız alıp kız veriyorduk, komşuluk ediyorduk. Biz bu memlekette beraber yaşıyorduk. Alevilerin de bize karşı bir kötülüğü yoktu. Bizim de onlara karşı bir kötülüğümüzü olmamıştı. Bir onlardan bir bizden dediler ve insanları birbirlerine kırdırdılar (K9).

Bizlere anlamlı gelen olayların dışında, çok acı veren olaylar da olmuştur. Mesela Maraş'ta 1978 yılında yaşanan Maraş olayları vardır. Bu olayları Maraş tarihinde bir leke olarak görüyorum. Yalnızca Maraş

tarihinde değil, Türkiye genelinde bu tarz olayların tümü Türkiye'nin tarihinde bir lekedir. Yaşananların ne kadar yanlış olduğunu bugün daha iyi anlıyoruz. Her iki tarafın da günahı yoktu. Kışkırtmalar o hale getirdi insanları (K10).

Bana göre Maraş olayları, milliyetçilik duygusunun istismar edilmesi sonucu meydana gelmiştir. Milliyetçiliğin kötü bir şey olduğunu düşünmüyorum ama bu tarz duyguların kullanılmaya çok müsait olduğunu gördük. Bu aynı şekilde dini duygular içinde geçerli, insanların bu tarz manevi duyguları çok fazla kullanılmaya müsaittir. Eğer doğru düzgün objektif bir tarih okuması yapılmazsa insanlar çok çabuk galeyana gelebiliyor. Milliyetçilik biraz da din ile soslandırıldığında kimse önüne geçemez bu insanların. Bu olaylar milliyetçilik duygusunun başkaları tarafından kontrol edilmesi, kullanılması neticesinde insanların birbirlerini ötekileştirmesi sonucu doğan olaylar (K11).

Yukarda alıntılanan izlenimlerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar, Maraş'ta yaşanan olayları aslında Maraş halkıyla ilişkilendirmektedir. Onlara göre Maraş olayları kentin insanından bağımsız bir şekilde, dışardan müdahaleler neticesinde meydana gelmiştir. Her ne kadar bu durum bütünüyle dışardan müdahaleler sonucu gerçekleşmemiş olsa da kentliler, Maraş tarihinde yaşanan bu olayı sahiplenmekten uzak durmaktadır. Özellikle Maraş olaylarından önce Alevi ve Sünni vatandaşlar arasındaki birlik ve beraberlikten bahseden K9, bu beraberliğin kasten dağıtıldığını ifade etmektedir. Yine K9 ile benzer bir görüş belirten K10, yaşanan olayların yalnızca Maraş özelinde olmadığını, dönemin Türkiye'sinde de benzer bir tablonun olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de Türkiye'de 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan sağ-sol çatışmaları, yalnızca Maraş'ta değil; ülkenin pek çok yerinde bu tarz olayların yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla dönemin toplumsal ve siyasal atmosferi, ülkede buna benzer provokatif olayların meydana gelmesini kolaylaştırmıştır. Diğer katılımcılara göre daha farklı bir görüş bildiren K11'e göre ise Maraş olayları, milliyetçilik duygusunun istismar edilmesi sonucu meydana gelmiştir. Özellikle milli ve dini değerler kullanılarak insanların birbirine karşı kışkırtıldıklarını ifade etmiştir. Son olarak, her ne kadar geçmişte yaşanan bazı olaylar, kentin birlik ve beraberliğine zarar vermiş olsa da günümüzde, Maraş'ta yaşayan bireyler arasında buna benzer bir ayrışma söz konusu değildir. Bu durum da aslında Maraş'taki milliyetçiliğin ideolojik ya da etnik bir milliyetçilik olmadığını; daha çok milli, dini, kültürel ya da tarihi değerlerden beslenen bir milliyetçilik algısının olduğunu göstermektedir.

Kültür ve Milliyetçilik İlişkisi

Anadolu tarih boyunca sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitliliği pek çok kente sunmuştur. Ancak bu çeşitlilik bazı yörelerde görece daha fazladır. Kahramanmaraş'ta kültürel çeşitliliği zengin olan kentlerden biridir (Karlıklı, 2015). Özellikle Maraş, Antep, Urfa, Adana, Hatay ve Kayseri hattını oluşturan bölgede oldukça zengin bir mutfak kültürü bulunmaktadır. Esasen bu kentlerin zengin bir mutfak kültürüne sahip olmasının temel gerekçelerinden biri, söz konusu kentlerin coğrafi olarak geçiş güzergahı üzerinde bulunmalarıdır. Bu güzergah Maraş'ı da kapsadığı için orada ticari bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Bu durum farklı kültürlerin kaynaşması açısından kente önemli bir fırsat sunmuştur. Maraş'ın geçiş güzergahı üzerinde bulunması, orayı daima farklı milletler tarafından istila edilen bir memleket haline getirmiş ve haliyle burada güçlü ve uzun süreli etkileşimlerin doğmasını sağlamıştır. Bahsi geçen etkileşimler de bugün Maraş'ta zengin bir mutfak kültürünün oluşmasına sebebiyet vermiştir (Akçakaya, 2016: 395). Kentte öne çıkan bir diğer kültürel faaliyet ise oymacılık, işlemecilik, bakırcılık, kuyumculuk gibi el sanatlarını kapsayan zanaatlardır. Özellikle Maraş'ta suların bolluğundan dolayı çok fazla orman bulunmaktadır. Bu durum ise kentte oymacılık ve mobilyacılık gibi zanaatların gelişmesini sağlamıştır (Karlıklı, 2015: 126).

Maraş'ın kültürel zenginliğinin fazla olması, kentlilik bilincini ve kente duyulan aidiyet hissini arttıran gerekçelerden biridir. Katılımcıların Maraş'ın kültürel mirasını sahiplenmesi, koruması ve yer yer yüceltmesi, kentte kültürel bir milliyetçiliğin olduğunu göstermektedir. Çünkü milliyetçilik yalnızca siyasi bir doktrin değil, aynı zamanda kültürel bir kimlik meselesidir (Calhoun, 2012). Bu kimlik, insanların gündelik hayat pratiklerini belirleme işlevine sahiptir. Dolayısıyla milliyetçiliğin kültürel zenginliklerden yararlandığını ifade etmek pekâlâ mümkündür (Gellner, 2012). Bu açıdan ele alındığında, Maraş'ta bulunan milliyetçilik duygusunun, kültürel kodlardan beslendiği görülmektedir. Katılımcıların Maraş kültürü hakkında belirttiği izlenimler kültürel milliyetçilik iddiasını destekler niteliktedir.

Ben Maraş'ın özel bir mutfağının olduğunu düşünüyorum açıkçası. Hatta Antep'te iken Maraş'ın kültürel özelliklerini o insanlara tanıtmaya çalışıyordum. Özellikle komşularımızla oturduğumuzda Maraş'ın ve Antep'in kültürel yiyeceklerini kıyaslardık. Ben Maraş'ın yiyeceklerinin daha güzel olduğunu düşünürdüm. Mesela onların tatlısıyla Maraş'ın tatlısını yarıştırdık, ben onlara ikram etmeyi severdim. Ma-

raş'tan getirdiğim bir takım ürünlerin beğenilmesi benim çok hoşuma gidiyordu. Beğenildiği zaman gurur duyuyorum çok iyi hissediyorum açıkçası. Maraşlıların çok önemli bir kültürel özelliği de zahradır. En küçük kişilerden tut en büyük kişilere kadar yıllık zahralar muhakkak yapılır. Bu durum geçmişten günümüze kadar kuşaklar arasında aktarılmıştır. Ben de kendim annemden babaannemden öğrendim. Gençler kendisinden daha yaşlı insanlardan öğrenip yaparlar. Özellikle Maraş'ta yaşayıp zahra yapmayan kızlar ya da kadınlar ayıplanır. Parayla alındığında bile, hatta parası çok olan biri para ile aldığıda bile bu durum ayıplanır. Muhakkak kendisinin yapması beklenir. Maraş'ta dışarıda yemek kültürümüz hiç yoktur ya da çok fazla ön planda değildir diyelim. Daha çok herkes üretmeyi sevdiği için dışarıda yenen yemekleri bile evde yapmaya çalışıyoruz. Çoğu insan yapılabildiği yiyeceği evinde yapmayı tercih eder (K2).

Maraş'ın mutfağı diğer şehirlere göre çok daha güzel bence. Farklı şehirlerde uzun süre kaldım ama Maraş başka. Çünkü reklamını yaptığım kadar var gerçekten. Maraş yemeklerini de çok sık pişiriyoruz. Farklı şehirde yaşasak bile kendi kültürümüzden kopmuyoruz. Memleketten dönerken bulgurunu, salçasını, biberini, sarımsağını ne varsa toplayıp geliyoruz. Gurbette de olsak Maraş'ın kültüründen kopamıyoruz (K12).

Maraş'ta kuyumculuk, bakırcılık, çinicilik, altın işlemeciliği falan çok yapılıyor. Aynı zamanda gıda ürünleri oldukça ünlüdür. Toz biber, Maraş biberi, tarhanası, dondurması en meşhur olanlarındandır. Baharatları falan Antep'le yarışır. Maraş mutfağına özel buluyorum. Gerçekten diğer yörelere göre çok daha güzel. Mesela baharatları yemeklere lezzet veren ürünler. Maraş'ta çok fazla kullanılıyor. Yani mesela bunu Batıda bulamazsın. Dolması, köftesi, Maraş'taki gibi lezzetli değil. Kayseri tarafında gidiyorsun, orada etten yağdan geçilmiyor. Maraş bence bu konuda çok dozunda diye düşünüyorum (K13).

Katılımcılara Maraş'la özdeşleşen ve kenti dışarıya tanıtan özellikler sorulduğunda alınan cevaplar büyük oranda benzerlik göstermiştir. Çoğu katılımcı ilk olarak Maraş'ın diğer şehirlere kıyasla daha özel bir mutfağa sahip olduğunu belirtmiştir. Özellikle K2, K12 ve K13 Maraş'ın mutfak kültürünü, çevre illerin mutfak kültürü ile kıyaslama eğilimine sahiptir. Esasen Maraş'ı ön plana çıkarma ve yüceltme durumu, kültürel milliyetçiliğin ya da kent milliyetçiliğinin göstergelerindedir. Dikkat çeken bir diğer mesele ise katılımcılar, Maraş'ı farklı bir şehirle kıyaslamaya başladıklarında, Antep ilk sırada yer almaktadır. Gaziantep, tıpkı Maraş gibi kültürel faaliyetleri açısından oldukça zengin bir kenttir. Ancak Antep, Maraş'tan ve diğer çevre illerden farklı olarak

kültürel tanıtım etkinliklerine daha fazla önem göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, Gaziantep'i dışarıya daha fazla tanıtmakta ve bulunduğu bölgede ona bir üstünlük alanı sağlamaktadır. Katılımcılar ise Maraş'ın bu konuda Antep ile yarıştığını, hatta daha üstün özelliklere sahip olduğunu dile getirmektedir. Böylece katılımcılar, Maraş'ın da benzer nitelikleri içinde barındırdığını göstermeye çalışmıştır. Bu noktada K2'nin belirttiği görüşler oldukça önemlidir. Çünkü katılımcı Antep'te yaşadığı süre zarfında, iki kentin yemeklerini yarıştırdıklarını ve kendi kültürel yemeklerini tanıtmaya çalıştığını ifade etmiştir. Yine K12'de farklı bir şehirde yaşamasına rağmen Maraş'ın kültürel yemeklerinden vazgeçemediğini dile getirmiştir. Bu durum Maraş'ta kültürel devamlılığın sağlandığını göstermektedir. Maraş'ın kültürel mirasını devam ettirmesi ile ilgili olarak K7 ve K8'in aktardığı görüşler şu şekildedir:

Maraş geleneksel, kültürel özelliklerini hâlâ devam ettiren bir toplumdur. Mesela İstanbul'da her taraftan insan olduğu için böyle bir kültürel devamlılık söz konusu değil. Ama Maraş çok fazla dışarıya gitmediği ve dışarıdan çok fazla insan almadığı için hala bu ritüelleri ve gelenekleri sürdürebiliyor (K7).

Batıdaki bir şehirle kıyasladığımızda Maraş kültürel özelliklerini daha fazla koruyor. Genç nesil açısından da bu böyle. Özellikle ben çocuklarıma geleneklerimize uygun bir şekilde davranması gerektiğinden bahsediyorum. Onların geleneklerimize aykırı bir davranış sergilediklerini gördüğüm zaman her zaman hatırlatmaya çalışıyorum. İşte bir arkadaş yanlış bir davranışta bulunduğu anda yaptığın hareket Maraşlıya yakıştı mı diyorum. Çünkü Maraş geleneklerine gerçekten sahip çıkan bir şehir. Ben bunun devam ettirilmesi gerektiğini *düşünüyorum* (K8).

Katılımcılar, Maraş'ın kültürel değerlerine sahip çıkan bir kent olduğunu düşünmektedir. Özellikle K7, Maraş'ın bu durumunu göç hareketliliği ile açıklamaktadır. Gerçekten de Maraş, kendi kendine yetebilen bir şehir olduğu için burada göç hareketliliği oldukça azdır. Yapılan araştırmalar, Türkiye'nin en az göç alan ve en az göç veren şehirlerinden birisinin Maraş olduğunu göstermektedir. Maraş'ın kozmopolit bir yapıya sahip olmaması, kültürel bilincin bir sonraki kuşağa aktarımını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla Maraş'ın kültürel bir milliyetçilik anlayışına sahip olması, şehrin yapısal özellikleriyle de ilişkilendirilebilir. Maraş'ta yaşayan insanları, toplumun diğer kesiminden ayıran önemli farklılıklardan biri de dilsel özelliklerdir.

Çünkü Maraş'ta kente ait karakteristik bir konuşma tarzı bulunmaktadır. Kentin yaşlıları bu dilsel kodları bir şekilde gündelik hayatlarına yansıtmaktadır. Ancak Maraş'ta yalnızca yaşlılar değil, gençler de bu konuşma tarzını çok sık kullandıklarını dile getirmiştir.

Maraş'ın atasözlerini, deyimlerini, hatta şivesini sıklıkla kullanıyorum. Büyüklerimden duyduğum kadarıyla gündelik hayatıma da yansıtıyorum. Belki bu durum istemsiz bir şekilde gelişen bir şey ama ben genç nesil olmama rağmen onları hala kullanıyorum (K3).

Maraş'ın kendisine ait birtakım deyişleri bir takım atasözleri var. Ben bunları gündelik hayatta çok sık kullanıyorum. Hatta benimle dalga bile geçebiliyorlar ne kadar okursan oku sen bu Maraş şivesini bırakmazsın derler. Hoşuma gidiyor, akrabalarımın duyduğum, hoşuma giden deyişleri kullanırım. Tabii sadece Maraş ortamında, anlaşılmayacak ortamlarda değil (K7).

Sürekli olarak Maraş'ta ikamet eden K3, büyüklerinden duyduğu sözleri ya da deyişleri istemsiz bir şekilde gündelik hayatına yansıttığını ifade etmektedir. Bu durum Maraş'ta genç ve yaşlı kuşak arasında kültürlenmenin hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Yine Maraş'ta doğup büyüyen ancak şuan Maraş dışında bir şehirde ikamet eden K7, Maraş'ta bulunduğu süre zarfında, kentin kimliği ile özdeşleşen konuşma tarzını çok sık kullandığını belirtmektedir. Bu durum kentin kültürel kimliğinin gençler tarafından da korunmaya çalışıldığını göstermektedir.

Kent Kimliği, Kent Aidiyeti ve Milliyetçilik

Genel olarak bireylerin sosyal kimlikleri, yaşadıkları kentin niteliğine göre değişkenlik gösterebilir. Özellikle insanların siyasal yönelimleri, dini algılama biçimleri ya da kültürel faaliyetlerinin şekillenmesinde, buldukları kentin önemli bir etkisi vardır. Çünkü her şehir, kendisini diğer şehirlerden ayırt edecek bir takım özellikleri içinde barındırır. Bu özellikler ise kente bir duruş ya da bir kimlik kazandırır (Alver, 2009: 171). Diğer bütün şehirlerde olduğu gibi Maraş'ta da belirli bir kent kimliği bulunmaktadır. Maraş halkının dünyayı algılama biçimi üzerinde, söz konusu kent kimliğinin çok fazla etkili olduğu görülmektedir. Genel anlamda Maraşlıların kendisini tanımlama biçimindeki temel olgular; milliyetçilik ve muhafazakarlıktır (Akçakaya, 2016). Maraş halkının milliyetçi, muhafazakar ve gelenekçi olarak anılmasının ya da bireylerin kendilerini bu şekilde takdim etmesinin temel sebebi, kentin yapısal özellikleriyle (kültür, din, tarih, coğrafya, sanat/edebiyat gibi)

ilişkilidir. Bu noktada, görüşmeye katılan katılımcılara, Maraşlıları nasıl tanımladıkları sorulduğunda alınan cevaplar şu şekilde olmuştur:

Maraşlıların geneline baktığımızda muhafazakârlık ve milliyetçilik kimlikleri ön plandadır. Kente indiğimizde, halkın içerisine karıştırdığımızda, insanlara sordüğümüzde, genel olarak kendinizi nasıl tanımlarsınız, dünyaya nasıl bakarsınız diye genellikle alacağınız cevaplar bu yöndedir. Yani tekdüze ve baskın bir kimlikle ön plana çıkan bir şehirdir (K1).

Maraşlı insanlar emek vermeyi, üretmeyi seven insanlardır. Onun dışında benim çevremde gözlemlediğim kadarıyla eskiye, kültürlere ve geleneklerine düşkün insanlardır. Güzel insanlardır Maraşlılar, has insanlardır (K2).

Maraş insanı, Batının insanlarına benzemez. Mesela Batıda bir kadına ya da bir hayvana şiddet uygulandığında kimsenin umurunda olmuyor, kimse dönüp müdahale bile etmiyor. Ama Maraş'ta bunu yapmazlar. Maraş'ın insanı daha tez canlı ve yardımseverdir. Kahraman ruhlu oldukları için ona tahammül edemezler. Açık açık haksızlık yapturmazlar. Şehrin kahraman unvanı şehrin insanına yansımıştır diye düşünüyorum (K6).

Maraşlılar bence muhafazakâr insanlardır. Geleneklerine bağlı, belli kalıpları olan bir toplum ve o kalıplar içerisinde yaşıyorlar. Bunun dışında Maraş'ta benim dikkatimi çeken şu yön var. Bir misafir geldiğinde ayrıca bir önem veriliyor. Diyelim ki farklı bir şehirden oraya tanışmaya gidiyorsun. Onu daha iyi ve daha hoş karşılama ihtiyacı hissedersin. En güzel yemekler yapılır, en iyi şekilde evler temizlenir, dışarıdan gelen misafire daha hassas davranılır. Yani dışarıya karşı gördüğüm kadarıyla daha büyük bir hassasiyet var. O insana yabancılık hissettirmemek için ekstra bir benimseme tutumu var (K7).

Görüşmeye katılan katılımcılar, Maraşlıları milliyetçi, muhafazakar, gelenekçi, yardımsever, misafirperver ve üretken gibi sıfatlarla tanımlamışlardır. Özellikle bazı katılımcılar, Maraşlıların temel karakteristik özelliklerini ön plana çıkarırken, Batı'daki şehirleri kendilerine referans olarak belirlemişlerdir. Bu konuda K6 Maraşlıları, Batı'daki insanlara kıyasla daha yardımsever bulmaktadır. Katılımcı söz konusu durumu kentin hafızasında yer edinen kahramanlık unvanı ile ilişkilendirmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Maraş'ta bir kent milliyetçiliğinden söz etmek mümkündür. Ancak kentteki milliyetçilik algısı, daha çok tarihi, kültürel, coğrafi faktörlerden beslenmektedir. Dolayısıyla Maraş'ta, milliyetçilik tipolojilerinden biri olan "kültürel milliyetçilik" düşüncesinin hâkim olduğu söylenebilir.

Yapılan görüşmeler, kente duyulan aidiyet duygusunun da yüksek olduğunu göstermektedir. Kent aidiyetinin yanı sıra Maraşlı bireyler arasında da farklı bir bağın olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılara farklı bir şehirde, Maraşlı bir bireyle karşılaştığınızda ne hissedersiniz? diye sorulduğunda alınan cevaplar şu şekilde olmuştur:

Açıkçası dışarıda Maraşlı biri ile karşılaştığımda aynı bir öz kardeş bir can kardeş görmüşüm gibi hissediyorum. Ona ayrıca saygı duyuyorum. Geçen sene İstanbul'a gittim Maraşlı bir kadın geldi. Ben Maraşlıyım dedi bayağı konuştuk ve ben çok mutlu oldum. Sonuçta insanın kendi memleketinden birini görmesi insana huzur veriyor güven veriyor. O yüzden onunla çok güzel bir sohbetimiz olmuştu (K8).

Vallahi biz Maraş dışından bir yerde yaşamadık. Ama şehir dışına çıkarsam gurbette Maraşlı biriyle karşılaştığımda çok sevinirim herhalde. Farklı bir şehirde yaşasam 46 plakayı bile severim yani o derece. Hatta ben Türkoğlu ilçesinde doğdum. Şu an Andırın'da yaşıyorum. Burada bile Türkoğlu'ndan birini gördüğüm zaman hemen onunla tanışıyorum. İnsan kendi memleketinden biri olunca yabancı da olsa bir bağ kurabiliyor. Yakınlık hissedebiliyor, Maraşlılar bu konuda çok sıccaklıdır, çabuk bağ kurabiliyor (K11).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere bazı katılımcılar için farklı bir şehirde Maraşlı biriyle karşılaşmak, huzur ve güven anlamına gelmektedir. Katılımcılardan K8 ve K11 kendi memleketinden biriyle karşılaştığında, onunla ayrıca bir ilişki kurmak istediklerini ve kendilerini ona daha yakın hissettiklerini belirtmişlerdir. Burada katılımcıların kendi memleketini ve memleketlisini yüceltme eğilimine sahip oldukları görülmüştür. Aslında bu durum, kent milliyetçiliğinin kent insanları arasındaki aidiyet duygusu ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde dikkat çeken bir diğer mesele de bazı kişilerin şehir dışından evliliklere pek sıcak bakmadıkları olmuştur. Özellikle kadın katılımcılar, bu konuda erkeklere göre daha temkinli davranmaktadır. Görüşmeye katılan orta yaşlı ve yaşlı kadınların kendi çocuklarını bu konuda uyardıkları görülmüştür. İnsanları bu şekilde düşünmeye sevk eden asıl gerekçelerden biri 'memleketten uzak kalma' kaygısıdır. Bu kaygı özellikle evlilik konusunda daha belirgin bir hâl gelmektedir. Herhangi bir iş, meslek ya da okul için farklı bir şehir tercih edildiğinde benzer bir kaygı yaşanmamaktadır. Çünkü kadınlar için evlilik; yerini, yurdunu bırakıp başka bir kültüre, başka bir kente alışmayı ve orada kalmayı gerektiren bir durumdur.

Dolayısıyla bu insanlar, kendi kültürlerini ve doğup büyüdüğüleri kenti bırakıp gitmek istememektedir. Katılımcıların bu konuda aktardığı izlenimler, söz konusu iddiaları destekler niteliktedir.

Evleneceğim kişinin Maraşlı olması benim için bir kriterdi. Çünkü Maraş'ta yaşamak istiyordum ve başka şehirden bir insanın kültürüne ya da yaşadığı yere uyum sağlamaya çalışmak bana zor geliyordu. Dışarıya çıkmaya alışık olan bir insan için bu durum daha farklı olabilir. Ama biz kendi kabuğumuzda yaşadığımız için pek fazla dışarı çıkmak istemiyordum (K2).

Maraşlılar bence muhafazakâr insanlardır. Geleneklerine bağlı, belli kalıpları olan bir toplum ve o kalıplar içerisinde yaşıyorlar. Hatta o kadar muhafazakârlardır ki dışarıdan bile evlenme konusunda biraz tereddüt ederler. Dışarıdan fazla evlenmezler. Daha çok kendi içlerinde evlenirler. Hatta kızları ile evlenen erkekleri bile içeriye alma, Maraş'a getirme gibi bir amaçları olur (K7).

Ben çocuklarımın şehir dışından evlenmesini hiçbir zaman istemedim. Kızlarımı mesela dışarıdan isteyenler oldu. Ama ben kızlarıma hayatta eşi her yerde bulabilirsin ama aileyi bulamazsın. Annen baban her istediğinde elinin altında olmaz, boynun bükülür dedim. Bir eş ile bu hayat yürümüyor. Bu hayatta aile çok önemli diyorum. Yalnızlık çok zor, çocuklarımız hep yanımızda büyüdü. O yüzden dışarı göndermek istemiyorum (K8).

Ben çocuklarım evlenmeden önce onların Maraşlı biriyle evlenmesini istedim. Bu benim bir şartımdı. Çünkü Maraş dışında biriyle evlenirseniz, orada yaşamak zorunda kalırsınız, tekrardan dönemezsiniz, kendi memleketinizden uzak olursunuz dedim. Kimliğinde Maraş yazmayan, ikametgâhında Maraş yazmayan biriyle sakın evlenmeyin, siz orada kalırsınız ve bir daha memleketinize gelemesiniz dedim. Çünkü aileleri burada, memleketleri burası o yüzden istemedim. Ama beni dinlemediler, yeni nesil dışarıdan evlenmeye daha meraklı (K9).

Katılımcılardan K7, Maraşlı bireylerin dışardan evliliğe karşı mesafeli olduklarını dile getirmiş ve söz konusu durumu Maraşlıların muhafazakar insanlar olmasıyla ilişkilendirmiştir. Gerçekten de Maraş muhafazakar eğilimleri olan bir kenttir ve dışardan evliliğe olan yaklaşımın bu durumla ilişkili olduğu söylenebilir. Mesela K2'nin "bizler kendi kabuğumuzda yaşadığımız için farklı bir yere çıkmak istemiyoruz" demesi bu muhafazakarlık eğilimini açıkça göstermektedir. Yine katılımcıların şehir dışından evliliklere pek sıcak bakmalarının bir başka gerekçesi ise ailelerinden uzakta kalmak isteme-

meleridir. Özellikle K8'in, çocuklarına ailelerinden uzakta yaşamının zorluklarından bahsetmesi bu durumu desteklemektedir. Ancak yine de yapılan görüşmeler, bu konuda en belirgin kaygının farklı bir kültüre uyum sağlamada zorluk çekme ve kendi memleketine tekrar dönememe endişesi olduğunu göstermektedir. Bu noktada K9'un ifade ettiği görüş oldukça önemlidir. Çünkü K9'un çocuklarına "kimliğinde Maraş yazmayan biriyle sakın evlenmeyin, yoksa memleketinize bir daha dönemezsiniz" demesi, hem şehirde bir kent milliyetçiliğinin olduğunu göstermekte, hem de insanların dışardan evliliklere karşı mesafeli olmasının temel gerekçesini açıkça ortaya koymaktadır.

Coğrafi ve Fiziki Faktörlerin Kent Milliyetçiliğine Etkileri

Hiç kuşkusuz Maraş'ın tarihindeki ve kültüründeki çeşitlilik, coğrafyasında da sergilenir. Türkiye yüzölçümünün yüzde 1.8'ini kaplayan Maraş toprakları, hem Akdeniz hem de Doğu Anadolu Bölgesi'nde uzanarak iki ayrı bölgenin özellikleriyle zenginleşmiştir. Bulduğu coğrafi konum itibarıyla Maraş; iklim, bitki örtüsü, su kaynakları ve toprak çeşitlilikleri yönünden oldukça verimlidir. Jeolojik özellikleri, kenti içme ve kaplıcalar açısından da avantajlı kılmaktadır. Fay hatlarından çıkan çok sayıda kaplıca ve içlerinde taşıdığı çözünür haldeki mineral maddelerinden dolayı şehirde, içmeler olarak adlandırılan şifalı sular bulunmaktadır (Karlıklı, 2015: 13; 34). Çeşitli doğal güzellikleri de içinde barındıran Maraş, söz konusu özellikleriyle farklı illerden yerli turist çekmeyi başarabilen bir kenttir. Gerek ılıman iklimi gerekse de verimli topraklarının sunduğu avantajlar, kenti daha yaşanılır bir hâle getirmektedir. Kent insanı için de Maraş'ın sunduğu bu imkânlar oldukça değerlidir. Aslında Maraş halkının kente olan aidiyet duygusunu arttıran ve kent milliyetçiliğinin doğmasını sağlayan gerekçelerden birinin de şehrin coğrafi ve fiziki özelliklerinin olduğu söylenebilir. Özellikle katılımcılardan elde edilen veriler bu iddiayı desteklemektedir.

Maraş'ın tarım konusunda avantajlı olduğunu düşünüyorum. Batısında da Doğusunda da birçok şeyin yetiştiğini biliyorum. Tropik meyvelerden tut soğukta yetişen meyvelere kadar hemen hemen her şey yetişiyor. Mesela bizim köyümüzde mango, kivi, avokado gibi meyveler ekildi ve olduğunu söylüyorlar. Biraz daha yayla taraflarda birçok meyve yetişiyor. Yine böğürtlen tarzında yabancı meyveler bile yetişiyor. Kentin bu konuda *çok* verimli olduğunu düşünüyorum (K3). Maraş'ın topraklarını gerçekten çok verimli buluyorum. Türkiye'nin diğer şehirleri ile kıyasladığımızda neredeyse Çukurova toprakları ile

aynı verimliliğe sahip. Benim bildiğim kadarıyla mesela buraya buğday ektiğimizde bir dönümünden bin kilo buğday alabiliriz. Konya Türkiye'nin tahıl ambarı olarak biliniyor ama Maraş'ın toprakları Konya'nın topraklarına nazaran dört katı daha verimli (K5).

İnsanlar için yaşadığı kenti değerli kılan ve diğer şehirlerden ayıran özelliklerin başında, tartışmasız şehrin sunduğu ekonomik imkânlar gelmektedir. Aslında bir kente olan bağlılık ekonomik imkanların çeşitliliği ile yakından ilişkilidir. Tarımsal faaliyetlerin çeşitliliği, hizmet sektörünün varlığı, sanayi sektörünün gelişmiş olması gibi etkenler, kentin kalkınması ve iş olanaklarının fazlalığı açısından oldukça önemlidir. Bu noktada yapılan çalışmalara bakıldığında; Maraş'ın ekonomik açıdan kendi kendine yetebilen bir şehir olduğu görülmektedir. Özellikle verimli topraklara sahip olması, Maraş'ı tarımsal faaliyetlerde ayrıcalıklı bir konuma yükseltmektedir. Esasen Maraş halkı bu ayrıcalığın farkındadır. Dolayısıyla görüşme sağlanan katılımcıların bu konuya ilişkin izlenimleri olumlu yöndedir. Katılımcılar kentin ayrıcalıklı yönlerinden bahsederken coğrafi ve fiziki özellikleri bilhassa belirtmektedir. Hatta katılımcılardan bazıları, Maraş'ı diğer şehirlerle kıyaslarırken coğrafi açıdan üstün taraflarını özellikle belirtme eğilimine sahiptir. Yukarıda K5'in bu konudaki izlenimleri söz konusu durumu desteklemektedir. Bunun yanı sıra Maraş'ın doğal güzellikler açısından zengin olması da kente duyulan aidiyet hissini güçlendirmekte ve böylece kent milliyetçiliğinin temel motivasyonlarından birini oluşturmaktadır. Buna ek olarak Maraş'ın diğer illerden ziyaretçi çekmesi de kent ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. Görüşmeye katılan katılımcılar bu özelliğinden dolayı Maraş'ı ayrıcalıklı bulmaktadır.

Doğal güzellikleri Maraş'a elbette ki bir ayrıcalık katıyor. Özellikle Göksun tarafları Kayseri'den, Osmaniye'den, Antep'ten yer yer Adıyaman'dan çok ciddi bir şekilde yazın turist çekiyor ki turistler her zaman mesire alanlarına, su kenarlarına, baraj kenarlarına geliyorlar. Bu kentin bir ayrıcalığı olduğu anlamına gelir. Başka şehirlerde bulamayıp da Maraş'a geliyorsa demek ki bir şey vardır yani (K1).

Maraş'ta gezilip görülecek çok fazla doğal güzellik var. Özellikle köylerinde falan çok güzel yerler var. Mesire alanları ve Ahır dağı turizmi canlandırıyor, şehre bir ayrıcalık katıyor. Özellikle kışın kayak merkezlerine Adana'dan, Antep'ten çok fazla gelen olur. Trafik tıklım tıklım olur. Şehrin gelişimi açısından doğal güzelliklerin çok fazla katkısı var (K14).

Maraş'ı simgeleyen ve kent ile özdeşleşen kaynaklardan biri de sudur. Türkiye'nin önemli su kaynaklarını oluşturan Maraş akar-

suları, göletleri ve barajlarıyla dikkat çeken bir kenttir. Özellikle su kenarlarına inşa edilen mesire alanları, insanlara doğal güzellikler sunmaktadır. Görüşmeye katılan katılımcılar da Maraş'ın su kaynaklarını ve doğal güzelliklerini şehrin kalkınması açısından değerli görmektedir. Özellikle hem yazın hem de kışın insanlara farklı aktivite imkânları sunan Maraş'ın, çevre illere göre daha avantajlı olduğu dile getirilmektedir. Yine bu durum da kent aidiyetinin oluşması açısından oldukça önemlidir.

Bir Edebiyat Şehri: Kahramanmaraş

Maraş'ın edebiyatçı yetiştirme konusunda, bereketli bir kent olduğu yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır (Özalp, 2009: 218). Öyle ki Maraş'ın edebiyat potansiyeli hakkında ön bilgi verilirken “bu kentte üç kapının ikisinden şair çıkar” sözü edilir. Gerçekten de geçmişten günümüze yetiştirdiği şairler ve yazarlar dikkate alındığında, Maraş'ın “edebiyat şehri” unvanını hak ettiği görülmektedir (Avcı, 2008). Maraş'ın “edebiyat şehri” ya da “şairler kenti” gibi unvanlarla anılması, kent için önemli bir değerdir. Çünkü Maraş'ın edebiyat ve sanat alanlarındaki etkinliğinin artması, kent kimliğinin oluşmasına önemli katkılar sunmuştur. Özellikle Necip Fazıl, Nuri Pakdil, Abdurrahim Karakoç, Cahit Zarifoğlu, Erdem Beyazıt gibi isimler, şehir ile özdeşleşmiştir. Elbette kentin edebiyat ve sanat alanındaki bu etkinliği, son yıllarla sınırlı değildir. Halk edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Karacaoğlu'nun da Maraş'ta yaşadığı söylenmektedir. Yine yakın geçmişte Mahzuni Şerif gibi isimlerin de bu gelenekten beslendiği görülür. Dolayısıyla Maraş'ın gerek yazılı gerekse de sözlü edebiyat alanlarındaki etkinliği bilinen bir gerçektir. Görüşmeye katılan katılımcılar da Maraş'ın edebiyat ve sanat alanındaki etkinliğini değerli bulmakta ve bu durumu Maraş'ı diğer şehirlerden ayıran önemli bir özellik olarak değerlendirmektedir.

Maraş'ı Türkiye'nin diğer şehirlerinden ya da Doğu'daki, Batı'daki ya da İç Anadolu'daki diğer şehirlerden farklı kılan özelliklerinden biri edebiyat şehri olmasıdır. Bu durum kulağa çok hoş geliyor. Maraş Türkiye'ye mal olmuş birçok şair ve yazar yetiştirmiştir. Bu bizim için önemli bir değer tabi (K12).

Ben Maraş'ın gerçekten edebiyat şehri olduğunu düşünüyorum. Çünkü hakkını veriyor. Ama maalesef edebiyat şehri olarak tanınması, bugün Maraş'a ayrıca bir kültürel etkinlik alanı sağlamıyor diye düşünüyorum. Bu durumun da Maraş'ın yöneticilerinden kaynaklı ol-

duğunu söyleyebilirim. Mesela başka şehirlere bakıyorum ve Maraş ile kıyaslıyorum. Onlar en ufak bir değerini bile koruyor. Ama Maraş edebiyatçılarıyla ön plana çıkmış olsa da yöneticilerin bu konuda herhangi bir faaliyeti olmadığından pek önemsenmiyor. Maraş'ın yalnızca edebiyat konusunda değil, her alanda dışarıya tanıtılması gerektiğini düşünüyorum. Mesela bizim Antep'teki gibi yöneticilerimiz olsaydı Maraş bugün çok çok farklı olabilirdi (K15).

Her ne kadar katılımcılar, Maraş'ın edebiyat şehri olmasını önemli bir değer olarak görse de bu değere gereken ilgi ve alanın gösterilmediğini düşünmektedir. Yalnızca edebiyat alanında değil, Maraş'ın her alanda dışarıya tanıtılması gereken bir şehir olduğunu ifade eden K15, Maraş'ın önemli kaynakları kendi içinde barındırdığını ancak bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılmadığını dile getirmektedir. Esasen bu durumu kentin kendisiyle ilgili yapısal bir problem olarak değil, yönetsel bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Yani kent insanı Maraş'ın önemli değerlerinin olduğunu ancak bu değerlerin yeteri kadar tanıtılmadığını düşünmektedir. Özellikle çevre iller ile kıyaslandığında, Maraş'ın bu açıdan eksik bırakıldığını düşünmektedir. Ancak yine de Maraş'ın kent kimliği açısından "edebiyat şehri" olmasının önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir.

Sonuç

Kent milliyetçiliğinin temel dinamiklerini açığa çıkarmak amacıyla tasarlanan bu çalışmada, bazı soruların cevapları aranmıştır. Özellikle Kahramanmaraş'ta kent milliyetçiliğinden söz etmenin mümkün olup olmadığı ya da kent milliyetçiliğinin temel motivasyonlarının ne olduğu soruları üzerinde durulmuştur. Bu noktada, çalışmada elde edilen bulgulara göre Kahramanmaraş'ta kent milliyetçiliğinden söz etmek mümkündür. Kentte bulunan bu milliyetçilik algısının temel sebeplerine bakıldığında; tarihi, kültürel ya da fiziki faktörlerin çok fazla etkili olduğu görülmüştür. Mikro düzeyde bir milliyetçiliğin hâkim olduğu Maraş'ta etnik kökenli bir milliyetçilikten söz etmek mümkün değildir. Ancak kentte kültürel milliyetçiliğin hâkim olduğu pekâlâ söylenebilir. Çalışmada ele alınan her bir tema bu durumu destekler mahiyettedir. Özellikle katılımcılar kentin tarihi, kültürel ve coğrafi özelliklerini diğer şehirlerle kıyaslandığında, Maraş'ın ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcıların kendi memleketlerine ayrıca bir önem atfetmeleri ya da onu yüceltmeleri, Maraş'ta kent milliyetçiliğinin olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra katılımcılardan elde

edilen bulgulara göre kente duyulan aidiyet hissi de oldukça fazladır. Bu aidiyet, gerek kültürel değerlerin korunmasında, gerekse de kent hafızasının canlı kalmasında çok fazla etkili olmaktadır. Kentte tarihi olayların ve kültürel faaliyetlerin yeni nesil tarafından da biliniyor olması, kültürel aktarımın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Maraş'ın kent kimliği korunmakta ve genç kuşaklara da aktarılmaktadır.

Maraş'ta bulunan milliyetçilik algısının kültürel temellere dayanıp dayanmadığını gösteren en önemli gerekçe, katılımcıların kentin yapısal özelliklerini bilhassa ön plana çıkarmalarıdır. Katılımcılar daha çok mutfağın, geleneksel faaliyetler, kent hafızasında yer edinen tarihi olaylar çerçevesinde kenti ayrıcalıklı bir konuma taşıma eğilimine sahiptir. Dolayısıyla Maraş'ta hali hazırda bulunan milliyetçilik algısının etnik temellere dayanmadığını söylemek pekâlâ mümkündür. Özellikle katılımcıların Maraş olayları hakkındaki izlenimleri, kentte bugün var olan milliyetçilik duygusunun, kültürel değerlerden beslendiğini göstermektedir. Çünkü katılımcılar geçmişte yaşanan Maraş olaylarını sahiplenmemekte ve bu olayı kentin tarihinde kötü bir iz olarak görmektedir. İlâveten Maraş, yapısal özellikleri itibarıyla kent insanını tatmin eden bir şehirdir. Ancak katılımcılara göre Maraş, pek çok değeri bünyesinde taşıyor olmasına rağmen bu değerler verimli bir şekilde kullanılmamaktadır. Bu noktada, katılımcılar Maraş'ta bulunan coğrafi, fiziki ya da kültürel değerlerin daha verimli kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

Kaynakça

- Akçakaya, N. (2016). Kahraman Bir Anadolu Kentlisi: Maraşlı. M. A. Aydemir içinde, *Toplumsal Tipler* (s. 385-398). İstanbul: Açılım Kitap.
- Alparslan, Y., & Yakar, S. (2008). *İstiklal Savaşında Maraş*. Kahramanmaraş: Ukde.
- Alver, K. (2009). Maraş: Mekânlar, Zamanlar ve Hayatlar. D. Boz içinde, *Yazarların Şehri Kahramanmaraş* (s. 171-179). Ankara: T.C. Kahramanmaraş Valiliği.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Atalay, B. (2008). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı.
- Avcı, R. (2008). *Kahramanmaraşlı Şairler Antolojisi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (B. Sütçüoğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durkheim, E. (2015). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (C. B. Akal, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.

- Ercoskun, Ö. Y., Öcalır Ökünel, E. V., Alkan, L., & Yenigül, S. B. (2016). Kentlilik Bilincini Oluşturan Göstergeler ve Kentlilik Bilincini Geliştirme Yolları. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, 4-23.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik*. (E. Uşaklı, Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ertan, T. F. (2014). Milliyetçilik. T. F. Ertan içinde, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (s. 239). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ertan, T. F., & Orhan, Ö. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir? *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(62), 39-84.
- Gellner, E. (1992). *Ulus ve Ulusculuk*. (B. Ersanlı Behar, & G. Göksu Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gellner, E. (2012). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (S. Coşar, S. Özertürk, & N. Soyarı, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göktürk, İ., & Yılmaz, M. (2018). Kahramanmaraş Şehir Kimliği Üzerine Toplumsal Yapı Çözümlemesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19-34.
- Hayes, C. J. (2010). *Milliyetçilik Bir Din*. (M. Çiftkaya, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit ve Gerçeklik"*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karlıklı, Ş. (2015). *Değişimin Simgelediği Kent Kahramanmaraş*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Kolukisa, H. (2009). Milli Mücadele Yıllarında Kahramanmaraş'ın Başından Geçenlerin Şiirimize Yansıması. D. Boz içinde, *Yazarların Şehri Kahramanmaraş* (s. 98-116). Ankara: T.C. Kahramanmaraş Valiliği.
- Özalp, N. A. (2009). Maraş'ta Edebiyat ve Düşünce Atmosferinin Oluşumu. D. Boz içinde, *Yazarların Şehri Kahramanmaraş* (s. 218-225). Ankara: Kahramanmaraş Valiliği.
- Özkırmı, U. (2015). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Polat, C. (2009). *Maraş Bibliyografyası*. Kahramanmaraş: Ukde.
- Türk, A. (2009). Bayraklaşan Bir Şehrin Kurtuluş Destanı. D. Boz içinde, *Yazarların Şehri Kahramanmaraş* (s. 117-121). Ankara: Kahramanmaraş Valiliği.